

גן העדן האבוד

שני פרקים

מאנגלית: מיכל זכריה

בשנת 1665, כאשר הסתתר בפרוורים מפני המגפה השחורה שפרצה בעירו לונדון, עיוור ומאוכזב מכשולו הפרלמנט ומחזרתה של אנגליה לשלטון מלוכני, חיבר ג'ון מילטון את האפוס "גן העדן האבוד" (Paradise Lost). האפוס מגולל את סיפור גירושם של אדם וחווה מגן העדן, הכרוך בקורותיו של גיבור היצירה: השטן. "גן העדן האבוד" כתוב כולו בחרוז לבן (כלומר, בשורות בעלות משקל קבוע – חמישיית יאמבים – אך ללא חריזה). הוא הופיע בדפוס לראשונה בשנת 1667, בהוצאה שהתמחתה דווקא בהפצת כתבים פוליטיים והדפיסה רבות מהמסות הפולמוסיות של מילטון עשרים שנים קודם לכן, בזמן מלחמת האזרחים האנגלית. המפורסמת שבהן היא "אראופיטיקה", מסה נגד חוק רישוי הדפוס של 1643.

למרות עברו הרדיקלי של מילטון, "גן העדן האבוד" לא צונזר ואף נמכר היטב. מהדורה שנייה של היצירה ראתה אור בשנת 1674, והיא הגרסה הנקראת ביותר כיום וזו שעליה ביססתי את תרגומי. תעוזתו של מילטון להציץ אל גן העדן כדי "להצדיק דרכי אֵל לאדם" (ספר א', 26) הסעירה והבהילה את בני דורו, וביססה את השניות בדמותו – משורר ונביא, מהפכן שלא השתייך לשום כנסייה וקורא זהיר של כתבי התנ"ך והברית החדשה. "גן העדן האבוד" עשיר במחשבה על טבעה של האלוהות, על גורל ורצון חופשי, על הפוטנציאל הרוחני של האדם ועל הגופים השמימיים. אך הנושא השזור באפוס לכל אורכו הוא האובדן. השטן מאבד את מקומו בגן העדן השמימי לאחר הפיכה צבאית כושלת, ומאז הוא נתון להתחבטויות ולייסורים שהקסימו, מאוחר יותר, את משוררי התקופה הרומנטית. אדם וחווה מאבדים לא רק את מקומם בגן עדן שעלי אדמות, אלא גם את היכולת הקלה והטבעית לשהות זה עם זה. בפתיחת הספר השלישי של האפוס, מילטון מבכה גם את אובדנו האישי: אובדן הראייה ההדרגתית, שהותיר אותו עיוור לחלוטין בשנות הארבעים לחייו. יתר על כן, עיוורונו היה מושא ללעג מצד יריביו הפוליטיים. הקטעים המובאים בתרגום הם רגעים איקוניים של אובדן מתוך האפוס: בראשון, השטן מבכה את אוזלת ידו ואת אי יכולתו לחזור בתשובה ולזכות שוב במקומו בגן העדן, ובשני, אדם פוגש בחווה לאחר שאכלה מן הפרי האסור ומתמודד עם השאלה: "איכה אבדת?" (ט, 900).

"גן העדן האבוד" תורגם לעברית בשלמותו פעמיים. בפעם הראשונה על ידי יצחק סלקינסון (אותו סלקינסון שתרגם את "רומאו ויוליה" של שקספיר ל"רם ויעל", ואת "אותלו" ל"איתאל הכושי מוינעציא"), אשר תרגם את האפוס לעברית בשנת 1871 וקרא לו "יגרש את האדם". התרגום השני הוא "גן-העדן האבוד" של ראובן אבינעם משנת

1982. בנוסף, שמעון זנדבנק תרגם קטעים אחדים מתוך האפוס וכלל אותם בספרו "אנתולוגיה אנגלית" משנת 1972. עם זאת, יצירתו של מילטון אינה מוכרת כמעט לקוראי העברית, ושני תרגומיה המלאים אינם מצויים בחנויות הספרים. זאת למרות מרכזיותו של "גן העדן האבוד" בתרבות האנגלית, ולמרות השפעתו הרחבה על התרבות הפופולרית (מ"פרנקשטיין" של מרי שלי, שבו יציר־כפיו של פרנקשטיין מוצא כרך של האפוס וקורא בו, ועד לטרילוגיית "חומרי האפלים" של פיליפ פולמן, שכותרתה לקוחה מהשיר). מילטון, שהיה מהמלומדים שבסופרי השפה האנגלית, דווקא שלט בעברית: בקובץ השירים שפרסם בשנת 1645 הופיעו תרגומיו למזמורי התהלים קי"ד ("בצאת ישראל ממצרים") וקל"ו ("הודו לה' כי טוב"), שאותם תרגם לדבריו כשהיה בן חמש־עשרה בלבד.

*

בחורף האחרון, כחצי שנה אחרי שהתחלתי בתרגום "גן העדן האבוד", נסעתי לכנס שעסק ביצירתו של מילטון באוניברסיטת ברקלי. שיקגו, עיר מגורי, הייתה שקועה מתחת לשלג אחרי סערה עזה ששטפה את המערב התיכון של ארצות הברית, אך בקליפורניה השמש זרחה ונראה שסוף החורף קרב. אחת ההרצאות ששמעתי בכנס עסקה במקורות היהודיים שמהם שאב מילטון בכתיבת "גן העדן האבוד", או בהיעדרם. הדובר, מלומד צעיר בשם רפאל מגריק שהרשה לי לצטט את דבריו אך ביקש להדגיש את ראשוניות המחקר והשלב המוקדם שבו הוא מצוי, דיבר על נטייתם של מבקרי המאה העשרים לשייך למילטון מקורות מן המדרש ומהספרות הרבנית. לפעמים, לפי טענתו, נראה שייחוס המקורות היהודיים למילטון חורג מגדר הסביר. מדוע, אם כך, התעקשו מבקרים רבים כל כך ליצור דמות של מילטון "יהודי"? מגריק משער שייחוס מקורות יהודיים ליצירתו הנוצרית במובהק של מילטון היא חלק מפריקט פרשני המבקש לחלץ את מילטון משורות הספרות הנוצרית ולהפוך אותו לחלק מ"ספרות העולם". במקום לעבד את סיפור החטא הקדמון הנוצרי בשירתו, מילטון העולמי נתפש כמי שמתעל את סיפורן של מערכות אמוניות שונות: יהודיות ונוצריות. התיאוריה של מגריק דחקה בי לחשוב על משמעותו של תרגום מילטון לעברית היום. סלקינסון, שהיה הראשון לתרגם את "גן העדן האבוד" לעברית, היה יהודי מומר ומיסיונר פעיל. ואילו אני מבקשת להביא את מילטון הנוצרי אל הקאנון העברי לצד ויליאם שקספיר החילוני, שמחזותיו מתורגמים ונחגגים על הבמות בישראל! מלאכת התרגום ופרסומו יכולים להיראות כניסיון לנתק את מילטון מהמסורת הנוצרית ולהכניסו באתוס אוניברסלי שכל אחד יכול לקרוא בו. אבל האהבה שלי כלפי השיר הזר, שהייתה המניע הראשוני לפרויקט, מרמזת להסבר נוסף: קירוב "גן העדן האבוד" אל קוראי העברית הוא קירובה של המסורת הנוצרית כולה, על הגוונים הרגשיים הייחודיים לה. תחושת האובדן הנוצרית שונה מתחושת הגלות היהודית. ההגשה בעברית של סיפור בראשית דרך עיניו של מחבר נוצרי כמו מילטון כרוכה בהכרח בהגשה של הזר לצד המוכר – היא מאפשרת לנו להכיל תחושות ורגשות זרים, אבל בה בעת היא גם עלולה לגרום לתחושה של דיסאוריינטציה.

מ"ז

הו, לו קול האזהרה, אשר נביא
ההתגלות שמע זועק ברום,
עת הדרך, שבשנית הובס,
בזעם עט לנקם באנושות,
אוי ליושבי תבל! אלו עתה,
כשזמן היה, הורינו הזהרו
מפני ביאת הצר, אז נמלטו
אולי ממלכתו, שכן עתה
שטן, זועם ומשלהב, עט מטה,
מדיח האדם ומאשימו,
לנקם את אבדנו באדם התם
על מלחמתו ומנוסתו לשאול:
ללא חמדה בזריותו, אבל בעז,
רחוק ובלי מורא, גא בלי עלה,
מתחיל בנסיון, שעל סף לדה
מתהפך עתה, קודח בחזו,
וכמו מכשיר שטני נסוג אחר
על-גב עצמו; ספק וחיל מטים
מחשבותיו, ובקרב אף זע
השאול שבתוכו, כי בו השאול
יביא, המכתרו סביב, משם
כמו מעצמו אף צעד לא ירחק
בשנוי מקום: עתה מצפון מעיר
יאוש רדום, מעיר את זכרונו
מה שהיה, עתה, יהיה אף רע;
סבלו ירע כרע מעשיו.
פעם אל עבר עדן, שלעיניו
נפרש נעים, רתק מבט עצב,
ופעם אל הרום ואל השמש,
אשר ישבה עתה במגדלה:
הופך, הופך החל באנחות.

הו אתה, עטור תהלה עלית,
חולש מממשלתך כמו אלה
עולם חדש; מולו הכוכבים
חופים את ראשיהם; לך אקרא,
אך לא בקול אוהד, שמה אוסיר,
הו שמש, עד כמה אשנא קרניך
המביאות אל זכרוני מזין
נפלתי, פעם רם מעל שמיך;
עד השליכתני מטה גאותי,
לוחם ברום במלך אין דומה לו:
מדוע! הוא לא זכה לגמול כזה
ממני, אשר ברא כפי שהייתי,
באותו פאר, ובטובו לא
הוכיח איש; אף שרותו אינו קשה.
מה מועט היה מלשבחו,
גמול קל מקל, ולהכיר תודה
הולמת! אך טובו נמצא בי רע,
הביא רק לנבלה; מורם מעם,
בזתי לנתינות, חושב שפסע
מעל-כל יציבני, מיד יתיר
חבה האדיר של הודיה בלי קץ,
כבד מנשא, כל-עת חב ופזרע;
שכחתי את שבכל-עת אקבל,
בלי דעת שרוח אסירת תודה
מתוך חבה נפרעת, באחת
מתרת וחבה; מה משאה?
הו לו עשני גורלו העז
מלאך נחות יותר, עומד הייתי
בגיל; יחב בלי רסן לא עזר
שאיפה. מדוע לא? שרף אחר
יכל היה לקום, ואותי הקט

לסֹחֵף עָמוּ; אֲבָל שְׂרָפִים שְׂוִים
 לֹא מָטוּ, אֲלֵא עָמְדוּ בְּלִי רַעַד, פָּנִים
 וְחוּץ, וְחַמוּשִׁים מוֹל כָּל פֶּתוּי.
 הִלֵּךְ הָיוּ רִצּוֹן חִפְשִׁי וְכֵחַ?
 הָיוּ: מִי לָהּ אוֹ מֶה תֹּאשִׁים,
 אֶהְבֵּת חֲנָם אֲשֶׁר נִתְּנָה לְכָל?
 אֲרוּרָה אֶהְבֵּתוֹ, אֵיבָה וְאֶהְבָּה
 כְּאֶחָת חוֹלְקוֹת לִי צַעַר עוֹלָמִים.
 לֹא, אֲרוּר אַתָּה, רִצּוֹנָה חִפְשִׁי
 בָּחַר אֶת שְׂכַעַת הוּא מְבַכָּה.
 אֲמַלְל אֲנִי! אֲנֹא אֲמַלְל
 מִפְּנֵי חֲרוֹן עוֹלָם וַיֹּאשׁוּ עוֹלָם?
 בְּאֲשֶׁר אֶפְנֶה הַשְּׂאוּל; עֲצַמִּי הַשְּׂאוּל;
 וּבַעֲמָקֵי הַתְּהוֹם, עֲמָקֵי תְהוֹם
 אֲשֶׁר אוֹתִי לְבַלֵּעַ עוֹד נִפְעָרַת
 וּלְעִמְתָּהּ הַשְּׂאוּל דּוֹמָה לְעֵדֶן.
 הוּ, אִזּוֹ וְתֵר אִם כֵּן: הֲלֹא נוֹתֵר
 מְקוֹם לַחֲרֻטָּה, מְקוֹם לְמַחֲלָה?
 לֹא אֲלֵא בְּכַנְיָעָה, מְלָה אוֹתָהּ
 אוֹסְרִים עָלַי הַבּוֹז וְהַבוֹשָׁה
 מִפְּנֵי רוּחוֹת שֶׁל מָטָה, שֶׁהִדְחִיתִי
 בְּהִבְטָחוֹת וּבְרֵהֶב אַחֲרִים
 מְלָה כְּנַעַ, בְּשִׁחָץ כִּי אָבִיס
 אֶת הַכֹּל-יִכּוֹל. אוֹי לִי, לוֹ יָדְעוּ
 מִחִיר עֲבוֹדָתוֹ שֶׁל רֶהֱב זֶה,
 הַיְסוּרִים תַּחֲתָם אֲאָנֵק בִּסְתֵּר:

בְּעוֹדָם קוֹרְאִים שְׂבָחִי עַל כָּס הַשְּׂאוּל,
 בְּשִׂרְבִיט וּבַעֲטָרָה מוֹרֵם לַגִּבָּה
 כָּכָל שְׂאֵפֶל מָטָה, עֲלִיוֹן רַק
 בְּכֹאֵב, הָאֲשֶׁר שְׂמוֹצָאֵת שְׂאִיפָה.
 אֵף לוֹ לָשׁוּב יְכַלְתִּי, וְלִהְשִׁיג
 מְקוֹמִי מִקֶּדֶם בַּחֲסִדּוֹ, מִתִּי
 יִשִּׁיב גְּבִהִי אֶת גְּבִהַּ-לְבִי, אֲחִזּוֹר
 בִּי מִכְּנִיעַת הַשְּׂאוּל: שְׁלוֹה תִדְחֶה
 נִדְרֵי שַׁעַת כֹּאֵב כְּקָשִׁים וּבִטְלִים.
 כִּי שְׁלוֹם-אַמֶּת אֵף פָּעַם לֹא יִצְמַח
 הֵיכֵן שֶׁפָּצַע אֵיבָה כֹּה הַעֲמִיק;
 זֶה אֵף יוֹבִיל אוֹתִי שׁוֹב לְסוּרִי,
 וְלִנְפִילָה קָשָׁה יוֹתֵר: אֶקְנֶה
 פּוּגָה קִלָּה בְּמַחִיר מְכֹאֹב כָּפוֹל.
 זֹאת יָדַע מַעֲנִישִׁי: עַל כֵּן יִרְחַק
 מִתַּת שְׁלוֹם, כְּמוֹנִי מְלַבֵּקֶשׁוּ;
 מִשְׂאֲבָדָה תִּקְוָה, רֹאה כִּי־צַד
 תַּחֲתִינוּ, הַגּוֹלִים, לְעִנְג־לִבָּבוּ
 בְּרָא אֶת הָאָדָם, וְלוֹ עוֹלָם זֶה.
 אִזּוֹ הִלָּאָה הַתִּקְוָה, וְעִמָּה הִלָּאָה פֶּחַד,
 הִלָּאָה הַחֲרֻטָּה: הַטוֹב אֲבוֹד לִי;
 רַע, אַתָּה הָיָה לִי טוֹב; בֶּךָ
 מְלָכוֹת נִפְרַדְת מִשֶׁר-הָרוּם אֲחִזִּיק
 אֲמֹשֶׁל אוֹלִי בְיוֹתֵר מִמַּחְצִית;
 זֹאת חִישׁ יָדְעוּ הָאָדָם וְהָעוֹלָם.

הלא תמהת, אדם, שהשתהית?
חסרת לי, הזמן ארך ללא
נוכחותך, דוי אהבה שטרם
חשתי, לא אחוש שנית, כי שוב
לא אנסה מה שפזיזה, בקשתי,
את כאב העדרה. אך משנה
היא הסבה, ומפלאה לשמע:
העץ אינו כמו שנאמר,
בר סכנה, ולא לרע כמוס
נתיב יפתח, כחו האלהי
יפקח עיני אוכליו, עושם אלים;
כזאת הוכח: נחש אחד פקח,
שלא צוה כמוני, או לא ציית,
אכל הפרי, ומאותה שעה,
לא מת, כפי שאימנו אנו, אלא
נחן בקול אדם ובבינתו,
מפליא בטעונו, ובאשר אלי,
גבר עלי בשכנועיו, אני
טעמתי גם, וגם אני מצאתי
השפעה דומה, הפרי פקח עיני
הקהות, נפשי רחבה, לבי מלא,
לאלהות צומחת; שעבורך
ראשית אובה, ובלעדך אשנא.
כי אשר במחצתך הוא אשר לי,
מאוס אם לא עמך, ואז נתעב.
טעם גם אתה אם כך, ופור שוה
יצרפנו, שוי אשר כשוי אהבה,
אם לא תטעם, הבדל המעמד
יפרידנו, כבר לא אוכל לדחות
אלהותי, עת לא יתיר גורל.

כזאת ספרה חוה בארשת שחוק;
אך בלחיה בער סמוק החלי.
נגדה, אדם, מיד כששמע
הסגתה הקטלנית, נדהם,
חתום עמד ומאבן, צנת אימה
זרמה בעורקיו, ומפרקיו חלשו;
מיד רפה הזר שלה שזר
נשטט, וכל ורדיו הקמלים השיר:
אלם עמד, חור, עד שלבסוף
ראשית פרץ את שתיקתו פנימה.

הו נזר-בריאה, טובה ואחרונה
בעבודותיה, בריה בה התעלה
כל שנוצר למראה או מחשבה,
קדוש, שמימי, מיטיב, נעים, מתוק!
איכה אבדת, איך בפעימה אבדת,
כערת, שחת, ועתה הנך בתמות?
או איך נכנעת, דוקא, כך להפר
החרם החמור, ולחלל
קדשת הפרי האסור! הונאתו
של צר בלתי ידוע פתתך,
אותי עמך חרבה, כי עמךך
אחת תהא החלטתי למות;
איך בלעדך אחיה, איך אותך
על שיחתך צרופת האהבה
לחיות בודד ביערות הפרא?
גם כי תקום חוה נוספת, ואני
עוד צלע אספק, הן אבדךך
לעד לא מלבי; לא לא, אחוש
הטבע בי מושך: בשר בשרי,
עצם מעצמי את, ומדרךך
דרכי לא תפרד, באשר או צער.

אֲחֵרֵי דְבָרָיו, כְּמוֹ מַחֲרָדָתוֹ
 גַּחֲם, וּמִקֵּץ טְרַדַּת הַשְּׂרָעִפִּים
 נִכְנַע לְשִׁנְדָּמָה כִּי לֹא יִתְקַן,
 שְׁלֹו רֹוֹחַ כֶּף הוּא לַחֲוָה הַשִּׁיב.
 הִרְהִבְתָּ עֲשׂוֹת, חֲוָה הַנּוֹעֶזָה,
 וְסִכְנָה עוֹרְרָתָ, בְּהֵינָה
 הִיְתָה זֹו חֲמֻדָּנוֹת אֶף לְהִבִּיט
 בְּפָרִי הַקָּדוֹשׁ, קָדוֹשׁ לְהִתְנַזֵּר,
 וְיֹוֹתֵר, לְטַעַם אֶת שְׁלֻמָּגֵעַ הַחֲרָם.
 אֶךְ אֶת הַנַּעֲשָׂה מִי שׁוֹב יֵשִׁיב?
 לֹא יֵה הַכֹּל יָכוֹל, וְלֹא גוֹרֵל,
 אֶךְ שְׁמָא לֹא תַמּוּתִי, הָעֶבְדָּה
 אֲבָדָה מִחֲמַרְתָּה, כִּי הַנַּחֲשׁ
 רָאשׁוֹן טַעַם כָּבֵר אֶת הַפָּרִי, רָאשׁוֹן
 לְפָרִי חוֹל הַפֶּכוֹ, לְפָנַי מַעֲשֵׁנוּ;
 הַפָּרִי בּוֹ לֹא נִמְצָא קִטְלָן, הוּא חִי,
 חִי, לְדַבְרִיָּה, וְחִי כְּמוֹ אָדָם
 לְעֵלָא וּלְעֵלָא, פִּתּוּי חֲזֹק
 לְשִׁנְיָנו, כִּי אִם נְטַעַם נָשִׁיג לְבִטַח
 הִתְרוֹמְמוֹת דּוּמָה, שְׁלֹא תִהְיֶה
 אֶלָּא לְהִיּוֹת אֱלִים, אוּ מְלָאכִים.

גַּם לֹא אוֹכַל לְחַשֵּׁב שֶׁהַבּוֹרָא,
 כְּאִיּוֹמוֹ, לְאַמְתָּה יִשְׁמִיד
 מִיֵּטֵב בְּרוּאָיו, אֲשֶׁר כָּל-כֶּף רוֹמֵם,
 וְעַל יִצְרִיִּי הַפִּקִּיד, הֵן אִם נָפַל,
 עֲמָנוּ יִכְשְׁלוּ כִּי לָנוּ הֵם,
 תְּלוּיִים נּוֹצְרוּ; כֶּךָ יִבְטֹל אֱלֹהִי,
 יִסְכֵּל, יַעֲשֶׂה, יֵשִׁיב, עֲמַל לְשׁוּא,
 עֲלֻבּוֹן לָאֵל, עַל אֶף שִׁבְכָחוּ
 לְחֹזֵר עַל הַבְּרִיאָה, הֵן יִמָּאן
 אוֹתָנוּ לְמַגֵּר, שְׁמָא הִצֵּר
 יֹאמֵר בְּנִצָּחוֹן; מָט הוּא מַצֵּב
 יִקְרִי-יָהּ, מִי יִשְׁמָחוּ לְעַד, אוֹתִי
 חֲרִב, כַּעַת – אֶת הָאָדָם; וְהִלָּאָה?
 מִשָּׂא לְבוֹז, לְצַר לֹא יִנָּתֵן,
 בְּכָל זֹאת עֲמָךְ קִבְעָתִי גוֹרֵלִי,
 נִחְרָץ לְאַבְדּוֹן זֶהָ, אִם מוֹת
 יִלְוֶה, מוֹת לִי הוּא כְּחַיִּים;
 כִּזְזֹאת הִיא הָעֲצָמָה בַּהּ חֵשׁ לְבִי
 אֶת חֵב הַטֶּבַע מוֹשְׁכֵנִי לְשָׁלִי,
 שְׁלִי שִׁכְרִי, כִּי מָה שְׁאֵת הוּא לִי;
 לֹא נִתְקַן, אָנוּ בְּשֶׁר אֶחָד,
 בְּאַבְדָּנֶךָ אֲבִדְתִּי אֲנִי.